

 Ahmet ARSLAN^a

^a Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof., Hakkâri Üniversitesi,
ahmetarslan5252@hotmail.com

* Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Künye:

Cilt/Volume: 5
Sayı/Issue: 1
Sayfa/Page: 110-122

Geliş Tarihi/Received: 26 Mart 2025

Kabul Tarihi/Accepted: 14 Mayıs 2025

Yayın Tarihi/Publication Date: 15 Haziran 2025

Atıf/Cite as: Arslan, Ahmet. "Basra Zâhitlerinden Utbetü'l-Gulâm'ın Züht Anlayışı". *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Haziran 2025), 110-122.

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 Lisansı altında yayımlanmaktadır. İkonlar Font Awesome'a aittir.

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 License. Icons by Font Awesome.

Basra Zahitlerinden Utbetü'l-Gulâm'ın Züht Anlayışı

The Ascetic Understanding of Utbat al-Gulâm, One of the Basran Ascetics

Öz

Bu makale, tasavvufun erken dönem temsilcilerinden olan Utbetü'l-Gulâm'ın hayatını ve züht anlayışını ele almaktadır. Hicri ikinci asırda Basra'da yaşayan Utbe, cihad için geldiği Anadolu'da şehit düşmüştür. Utbetü'l-Gulâm hakkında en kapsamlı bilgiyi, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserinde bulmaktayız. Diğer tasavvuf klasiklerinde de Utbetü'l-Gulâm'ın tasavvufun ilk temsilcilerinden olduğu belirtilmiş, Hasan el-Basrî ve Râbia el-Adeviyye gibi önemli zahitler ile münasebetleri aktarılmış; "havf", "recâ" ve "açlık" gibi bazı konularla ilgili sözleri nakledilmiştir. Ancak tasavvufun ilk temsilcileri arasında gösterilen Utbetü'l-Gulâm ile ilgili hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu makalede alanda mevcut boşluk dikkate alınarak Utbe hakkındaki bilgiler, kaynak taraması ve metin analiz yöntemiyle derlenmiştir. Böylece onun yetiştği züht ortamı ortaya çıkarılmış ve benimsediği züht hayatının ana başlıkları tespit edilmiştir. Nafie ibadetlere oldukça önem veren Utbe'nin züht anlayışında "hüzün" ve "havfın" belirgin bir yer tuttuğu gözlemlenmiştir. Hatta çevresindekiler onun hüznünü Hasan-ı Basrî'ye benzetmişlerdir. Aynı şekilde Utbetü'l-Gulâm, Allah sevgisinden bahsetmiştir. Ona göre "marifetullah", insanı Allah sevgisine ve Allah sevgisi de Allah'a itaate götürür. İtaat de insanın Allah'a yakın olmasını sağlar. Allah sevgisinin etkisiyle Utbetü'l-Gulâm'ın bazen "gaybet" haline girdiği söylenebilir. Çünkü o, Allah sevgisine sahip kalbin artık dış âlemi hissetmeyeceğini belirtmiştir. Utbe de zaman zaman dış dünyayla ilgili şuurunu kaybetmiştir. Utbe, bir evi sadece ibadet etmeye ayırmıştır. Ancak bu, onun tamamen sosyal hayattan kopmasına neden olmamıştır. Nitekim el emeğiyle geçinmiş ve cihada çıkmıştır. Utbe'nin züht ile ilgili bir risale yazdığı bilinmekle birlikte, bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bu bulgular, tasavvufun erken dönemindeki uygulama ve düşünceleri anlamak açısından Utbetü'l-Gulâm'ın önemli bir zahit olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Basra, Utbetü'l-Gulâm, Hüzün, Muhabbetullah.

Abstract

This article examines the life and ascetic understanding of Utbat al-Ghulam, one of the early representatives of Sufism. Utba, who lived in Basra during the second century of the Hijri calendar, was martyred in Anatolia, where he had gone for jihad. The most comprehensive information about Utbat al-Ghulam can be found in Abu Nu'aym al-Isfahani's *Hilyat al-Awliya*. Other classical Sufi works also mention him as one of the early representatives of Sufism, narrating his relationships with prominent ascetics such as Hasan al-Basri and Rabi'a al-Adawiyya, as well as quoting his statements on topics like fear (*khawf*), hope (*raja'*), and hunger (*ju'*). However, despite being considered one of the early figures of Sufism, no dedicated study has been conducted on Utbat al-Ghulam. Taking this gap into account, this article compiles information about him using a literature review and textual analysis. By doing so, it reconstructs the ascetic environment in which he was nurtured and identifies the main aspects of his ascetic lifestyle. Utba placed great emphasis on supererogatory worship, and it has been observed that sorrow (*huzn*) and fear (*khawf*) played a prominent role in his ascetic outlook. In fact, those around him likened his sorrow to that of Hasan al-Basri. Similarly, Utbat al-Ghulam spoke about the love of God. According to him, divine knowledge (*ma'rifat Allah*) leads to love for God, which in turn leads to obedience to Him, and obedience brings one closer to God. Under the influence of divine love, it is said that Utbat al-Ghulam sometimes entered states of *ghayba* (spiritual absence), as he believed that a heart filled with love for God no longer perceives the external world. At times, he himself lost awareness of the external world. Utba dedicated a house solely to worship, yet this did not cause him to withdraw completely from life; he supported himself through manual labor and participated in jihad. Although he is known to have written a treatise on asceticism, this work has not survived to the present day. These findings highlight Utbat al-Ghulam's significance as an important ascetic in understanding the practices and thoughts of early Sufism.

Keywords: Sufism, Basra, Utbetü'l-Gulâm, Sorrov, Live of God.

Giriş

Klasik dönemdeki sufi müellifler, düşüncelerini öncelikle ayet ve hadislerle ardından erken dönemde yaşamış zahitlerin fikirlerine dayandırır. Bu sebeple ilk dönem zahitlerinin fikirleri, tasavvuf düşüncesinin temel unsurlarından birini oluşturur. Dolayısıyla hicri ikinci asırda yaşayan bir zahitin hayatını ve zühht anlayışını incelemek tasavvufun erken dönemleri ve tasavvuf düşüncesinin gelişimi konusunda araştırmacılara önemli ipuçları sunar.

Hicrî II. asrın sonuna kadar zühht, daha çok münferit bir hayat tarzında yaşanmıştır. Bu dönemde yaşayan zahitler, muhabbete imada bulunmakla beraber amellerini küçük görmeleri nedeniyle daha çok “hüzne” vurgu yapmışlar, gece ibadetlerine önem vermişler ve cihada katılmışlardır. Dünyevi amaç güden her türlü ilmî faaliyetlerden, haz temelli tüketim biçimlerinden ve benliği besleyen her şeyden uzak durmayı temel bir tutum olarak benimsemişlerdir.¹

İlk iki asırda Medine, Kûfe, Basra ve Horasan'da tasavvuf tarihinde derin etkiler bırakacak zahitler yaşamıştır.² Basra'da Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), Mâlik b. Dînar (öl. 131/748'den önce) ve Râbia el-Adeviyye (öl. 185/801) gibi şahsiyetler yetişmiştir. Basra'daki bu zahitler, daha fazla ibadet edebilmek için dünyaya mesafeli durmuşlardır. Bununla birlikte çalışma hayatını bütünüyle terk etmemiş, el emeğiyle geçinmeyi ilke edinmişlerdir.³ Basra ekolüne mensup sufiler, dünya ve nefsin tuzaklarından kurtulmak için nafile ibadetlere önem verdikleri gibi bu amaçla bedene eziyet de etmişlerdir. Ayrıca mümkün olduğu kadar siyasete mesafeli durmaya çalışmışlardır. Basralı zahitler, zühht anlayışlarını kitap ve sünnete dayandırmaya özen göstermişlerdir.⁴

Bu ekolün önde gelen temsilcileri olarak Hasan-ı Basrî ve Râbia el-Adeviyye gösterilebilir. Ancak iki şahsiyetin zühht anlayışları farklıdır. Hasan-ı Basrî'nin benimesdiği zühhte nefis tezkiyesi ve kalbi tasfiye suretiyle Allah'ın rızasına kavuşturan korku ve hüznün ön plandadır. Râbia el-Adeviyye'nin zühht anlayışının temelinde muhabbet ve sevgi yer almaktadır. Bu iki farklı zühht anlayışının temsilcileri her zaman var olagelmıştır. Ancak muhabbete dayalı zühht anlayışı daha fazla yaygınlaşmıştır.⁵

Utbetü'l-Gulâm da hicri II. asırda Basra'da yaşamış ve tasavvuf tarihinde önemli bir yer edinmiş zahitlerden biridir. Zira çağdaşları, Utbe'yi İbrâhim b. Edhem'den (öl. 161/778) daha faziletli görmüş ve onun peygamberlerin yanında yetişmiş kadar güzel ahlaklı olduğunu ifade etmişlerdir.⁶ Ebû Nasr es-Serrâc (öl. 378/988) onun kerametlerinin olduğunu

¹ M. Nedim Tan, *Bir Dini İdealin İfade Biçimleri-Rabia el-Adeviyye'den Kalanlar* (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020), 31.

² Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 120.

³ Sezai Küçük - Zahit Enes Çakar, “Zühhd Döneminde Basra ve Horasanlı Zahid/Sufilerin Kesb ve Tevekkül Anlayışı”, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 4/2 (2020), 188-211.

⁴ Ebu'l-Alâ Affî, *Tasavvuf İslam'da Manevî Devrim*, çev. H. İbrahim Kaçar - Murat Sülün (İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1996), 100.

⁵ Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar*, 123-125; Bu iki ekolün mukayesesi için bk. Muhammed Ali Yıldız, “Zühhd Döneminde Teşekkül Eden Korku ve Sevgi Ekollerinin Kurucusu İki Sûfi ve Zühhd Anlayışlarının Mukayesesi”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (2023), 152-169.

⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'* (Mısır: Matba'atüs's-Sa'adet, 1974), 6/235-236; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, çev. Hüseyin Yıldız vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 5/67-69.

vurgulamış,⁷ Kelâbâzî (öl. 380/990) tasavvufun ilk temsilcisi olarak sahabenin ardından Hasan-ı Basrî, Veysel Karânî (öl. 37/657) ve Fudayl b. İyâz (öl. 187/803) gibi önemli isimlerin yanında Utbetü'l-Gulâm'ı da zikretmiş⁸ ve Abdülkâdir-i Geylânî (öl. 561/1166) onu abdallar arasında anmıştır.⁹ Mutasavvıflar tarafından övülen Utbe hakkında tespit edebildiği kadarıyla müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu Makale, erken dönem tasavvuf araştırmalarındaki mevcut boşluğu doldurmayı ve bu döneme ilişkin literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1. Utbetü'l-Gulâm'ın Hayatı

Utbetü'l-Gulâm'ın hayatı konusunda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Onun tam ismi Utbe b. Ebân b. Sum'e el-Ensârî'dir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Utbetü'l-Gulâm'ın babası Ebân (öl. 153/770), tâbiinin büyüklerinden İbn Sîrîn'den (öl. 110/729) hadis rivayet etmiştir ve zahit bir kişiliğe sahiptir.¹⁰ Arap olan Utbe, "Gulâm" (köle) lakabıyla anılmıştır.¹¹

Hayatını Basra'da geçiren Utbe, Çukurova¹² yöresindeki Misis'te Bizanslılarla yapılan bir savaşta şehit düşmüştür.¹³ Fakat bu savaşın tarihi bildirilmediğinden ölüm tarihi belirlenememektedir. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Utbe'nin babasından önce vefat ettiğine dair bir rivayet aktarmıştır.¹⁴ Klasik kaynaklarda hicri 167'de¹⁵ ve 170 civarında¹⁶ vefat ettiği de belirtilmiştir. Modern çalışmalarda vefat tarihi, 177¹⁷ ve 170¹⁸ olarak gösterilmiştir.

Utbe'tü'l-Gulâm ile Hasan-ı Basrî'nin ilişkisi, vefat tarihini biraz aydınlatılabilir. Zira onun Basrî'nin öğrencisi olduğu belirtilmiştir.¹⁹ Ferîdüddin-i Attâr (öl. 618/1221) Utbe'nin

⁷ Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalim Muhmud - Taha Abdalbaki Surûr (Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Hadise, 1960), 398.

⁸ Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1994), 11.

⁹ Abdülkâdir Geylânî, *el-Ğunye li-tâlibi't-tarîkı'l-haq*, thk. Ebû Abdurrahman es-Salâh (Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 2/281.

¹⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 2/292; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî İbn Hibbân, *Meşâhîru 'ulemâ'il-emşâr*, thk. Merzûk Ali İbrahim (Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1991), 240.

¹¹ İsfahânî, *İhilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/226; İsfahânî, *İhilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/60; Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali el-Ensârî eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ahmed Abdürrahim es-Sâyih - Tevfik Ali el-Vehbe (Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye, 2005), 1/78; Zeynüddin Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî, *el-Kevâkıbü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's-süfîyye*, thk. Muhammed Edîb el-Câdir (Beyrût: Dârü Sâdr, ts.), 1/363.

¹² Bazı kaynaklar Utbe'nin mezarının Basra'da olduğunu ifade etmiştir. Ancak önceki kaynaklar onun Bizanslara karşı bir savaşta şehit olduğunu söylediğinden Basra'daki bu mezarın ona ait olma ihtimali oldukça düşüktür. bk. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm* (Kahire: Mektebetü'l-Medbûlî, 1991), 130; Muhammed b. Abdillâh b. İbrahim el-Levâtî et-Tancî İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta* (Beyrût: Darü's-Şarki'l-Arabî, ts.), 1/143.

¹³ İsfahânî, *İhilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/228; İsfahânî, *İhilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/52; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmirî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1993), 10/349.

¹⁴ İsfahânî, *İhilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/226; İsfahânî, *İhilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/49.

¹⁵ Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 8/287.

¹⁶ Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvud - Türkî Mustafa (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000), 19/290.

¹⁷ Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm* (Kahire: Dârü'l-Ma'arif, ts.), 185.

¹⁸ Tan, *Bir Dini İdealin İfade Biçimleri-Rabia el-Adeviyye'den Kalanlar*, 25.

¹⁹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *eş-Şikâat*, thk. Muhammed Abdülmuid Han (Haydarâbâd/Dekken: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1973), 7/270; Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ'*, haz. Süleyman Uludağ (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984), 108.

Hasan-ı Basrî'nin meclisinde tevbe ettikten sonra maneviyata yöneldiğini nakletmiştir.²⁰ 110/728 senesinde vefat eden Hasan-ı Basrî'den istifade eden Utbe'nin hicri 170 yılına kadar yaşamış olması mümkün görünmemektedir. Bu durumda onun İsfahânî'nin belirttiği gibi 153'ten önce vefat etmiş olması daha kuvvetli olasıdır.

Basralı zahitlerden Abdülvâhid b. Zeyd (öl. 155-160/771-76) ve Riyâh b. Amr el-Kaysî (öl. 180/796'dan önce) Utbe'nin en fazla etkileşimde bulunduğu Basralı zahitlerdir. Utbetü'l-Gulâm, Abdülvâhid b. Zeyd'in vaaz meclislerine dokuz yıl iştirak etmiştir. İbn Zeyd'in vaazlarından etkilenmiş ve hatta ağlamıştır. Ağlaması yüzünden dikkati dağılanlar, Utbe'yi Abdülvâhid b. Zeyd'e "Biz Utbe'nin ağlamasından seni anlayamıyoruz." diyerek şikayet etmişlerdir.²¹ Yine Abdülvâhid b. Zeyd, sürekli hüznü olan Utbe'ye nefsine merhamet etmesini öğütlemiştir.²² Utbe, Abdülvâhid b. Zeyd'e "Birisi kalbiyle ilgili öyle bir makamdan bahsetti ancak ben bir şey anlamadım!" deyince İbn Zeyd, Utbe'ye "O kişi hurma yemez, sen ise hurma yiyorsun!" şeklinde cevap vermiştir.²³ Bu bilgiler, Utbe'nin Abdülvâhid b. Zeyd'i hocası olarak kabul ettiğine işaret etmektedir.

Utbe'nin yakın çevresindeki bir diğer zahit şahsiyet Râbia el-Adeviyye'nin dostu Riyâh b. Amr el-Kaysî'dir.²⁴ Utbe, Riyâh'a nasihatlerde bulunmuş²⁵ ve onun yanında geceleri kalarak ibadetle meşgul olmuştur.²⁶ Riyâh da Utbe gibi Misis'te şehit düşmüştür.²⁷ Her iki şahsiyetin aynı savaşta şehit düşmüş olabileceği düşünülebilir ancak bu konuda kesin veriler yoktur.

Utbe'nin evlenip evlenmediği hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak künyesinin *Ebû Abdullah*²⁸ olmasından evlendiği söylenebilir.

2. Züht Anlayışı

Utbetü'l-Gulâm'ın yaşadığı bazı hadiseler nedeniyle züht hayatına yöneldiği aktarılmıştır.²⁹ Kaynaklar onun sade elbise giydiğini belirtmişlerdir. Bu yüzden Utbe'yi görenler onun çiftçi olduğunu sanmışlardır. Ancak cuma günleri giyimine daha fazla özen

²⁰ Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 107.

²¹ İbn Ebû'l-Dünyâ, *er-Rikâ ve'l-bukâ* (Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1998), 166; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, 8/292.

²² Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Şifati's-şafve* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2000), 2/221.

²³ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, thk. Âsım İbrahim el-Keyâlî (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 2/292; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kalplerin Ağızı (Kûtu'l-Kulûb)*, çev. Yakup Çiçek - Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004), 4/130.

²⁴ Riyâh ve Râbia el-Adeviyye arasındaki dosluk için bk. Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fî'l-İslâm*, 3/189-196.

²⁵ İbnü'l-Cevzî, *Şifati's-şafve*, 2/220.

²⁶ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 6/227; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/49.

²⁷ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 6/193; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ (Allah Dostlarının Dünyası)*, 4/618.

²⁸ Ebû Bekir b. Ahmed b. Ali Hatib el-Bağdâdî, *Müntehab mine'z-zühhd ve'r-rekâ'ik*, thk. Âmir Hasan Sabrî (Beyrût: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2000), 104.

²⁹ Utbe'nin tandırdan çıkarılan bir hayvan kellesi görmesi nedeniyle zühhd hayatına yöneldiği rivayet edilmiştir. Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrût: Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1408), 3/204; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrût: Dârü'l-Fikir, ts.), 6/109. Attâr'ın aktardığına göreyse Utbe, bir kadına aşık olmuştur. Durum kadına haber verildiğinde kadın "Benim neremi görmüş?" diye sormuştur. Utbe'nin gözünü gördüğünü duyan kadın gözünü çıkarıp tabağa koymuş ve Utbe'ye göndermiştir. bunun üzerine Utbe, gaflet uykusundan uyanmış ve Hasan'ın hizmetine girmiştir. Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 108.

göstermiştir.³⁰ Cuma günlerine önem vermesi, onun sünneti yaşama konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

Utbe, yöneticilerin verdiği hediyeleri almaya yanaşmamıştır. Nitekim aktarıldığına göre Basra Valisi Süleyman b. Ali (öl. 142/759), Basra halkını fitneye sürüklediği iddiasıyla Utbe hakkında tahkikat yaptırmıştır. Tahkikat sonucunda Utbe'nin masum olduğunu anlayan vali, ona iki bin dirhem vermek istemiş ancak Utbe, kabul etmemiştir. Vali, Utbe'nin dünyadan el etek çekmiş halinden etkilenerek ağlamıştır.³¹

Utbe'nin zâhidane bir hayat yaşaması, onu çalışma hayatından alı koymamıştır. O, hurma yapraklarını işlemiştir. Kazandığı malın üçte birini tasadduk etmiş, üçte biriyle ihtiyacını karşılamış ve kalanıyla da işini devam ettirmiştir.³² Utbe, mesleği olmayan kişilerden hoşlanmadığını ifade etmiştir.³³

Utbetü'l-Gulâm, aralarında kardeşlik bağı olduğu kişilerden îsâra uygun davranılmasını beklemiştir. Nitekim Utbe, bir arkadaşının evine gidip “Senin malından dört bin dirheme ihtiyacım var.” demiştir. Arkadaşı yanındakilerin iki bin dirhemini verebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Utbe, arkadaşına “Sen Yüce Allah’a karşı dünyayı tercih ettin; hem kardeşine böyle söyleyip hem de Yüce Allah için kardeşlik iddiasında bulunmaktan utanmıyor musun?” diyerek tepki göstermiştir.³⁴ Hüccetü'l-İslam İmam Gazzâlî (öl. 505/1111), muaşeret ve kardeşlik bahsinde bu hadiseye değinmiştir. Ardından insanın kardeşini kendisine tercih etmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁵

Utbetü'l-Gulâm, züht konusunda bir risâle kaleme almıştır.³⁶ Otuz dokuz varaktan müteşekkil olan *Risâletü Utbetü'l-Gulâm*³⁷ tespit edilebildiği kadarıyla günümüze ulaşmamıştır. Kaynaklardaki sözlerinden anladığımız kadarıyla onun züht anlayışı yoğun bir ibadet hayatı, hüznün, gözyaşı, açlık ve Allah sevgisine dayanmaktadır.

2.1. İbadet Hayatı

Zahitler, sufi kelimesi yaygınlaşmadan önce çok ibadet ettikleri için “ubbâd” olarak bilinmişlerdir.³⁸ Utbe ibadetlere düşkün olmasından dolayı aynı zamanda “Gulâm” lakabı ile de bilinmiştir.³⁹ Utbetü'l-Gulâm, özellikle geceleri ibadetle meşgul olmuştur. Geceleri kibleye dönerek tefekkür etmiş ve ağlamıştır.⁴⁰ İhtiyacından fazla uyumayıp ibadetle meşgul olacağına dair Allah’a söz vermiştir. Arkadaşı ona “Ey Utbe, geceleyin uyuma, gündüz vakti namaz kılınması helal olmayan saatlerde uyu. Bu, senin ihtiyacından fazla olmayan ve

³⁰ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve şabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/232; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/60.

³¹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve şabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/233; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/62.

³² İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve şabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/230; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/55.

³³ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve şabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/231; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/57.

³⁴ Mekki, *Kütü'l-kulûb*, 2/374; Mekki, *Kalplerin Azığı (Kûtu'l-Kulûb)*, 4/347.

³⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrût: Dârü'l-Marifet, 1431), 2/174.

³⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dârü'l-Marifet, 1997), 230.

³⁷ Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım el-Birzâlî, *el-Muktefâ*, thk. Amr b. Abdüsselam Tedmirî (Lübnan: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006), 1/43.

³⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 33; Süleyman Uludağ, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/247.

³⁹ Aktarıldığına göre, Basra zahitlerinden Riyâh el-Kaysî'ye, Utbe'nin neden “Gulâm” lakabıyla anıldığı sorulduğunda, Riyâh şöyle demiştir: “Utbe, orta boylu biriydi; ancak kendisine ‘Gulâm’ denmesinin asıl sebebi, ibadet konusunda kendisini çok hakir görmesiydi.” İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/60.

⁴⁰ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve şabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/235; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/66.

adağını bozmayacak bir uykudur.” şeklinde tavsiyede bulunmuştur. Ancak Utbe, bu teklifi reddetmiştir. Çünkü bu durumun Hak ile arasındaki söze ihanet anlamına geleceğini düşünmüştür.⁴¹ Mezarlıklara ve Basra dışına giderek tefekkür halinde kalmaya çalışan Utbe, cuma günleri şehre dönerek arkadaşlarıyla görüşmüştür.⁴²

Utbe, ibadetlerine yoğunlaşmak amacıyla kendine özel bir ev tahsis etmiştir. Özellikle geceleri bu eve gelip ibadetle meşgul olmuştur. Şehit olduktan sonra evi açanlar içeride bir mezar ve demir bir bukağı görmüştür.⁴³ Bu durum Utbe'nin ölümü hatırlamak için ibadet ettiği evde bir mezar kazdığı şeklinde yorumlanabilir. Küfe zahitlerinden Dırâr b. Mürre (öl. 132/749) de mezarını bizzat kazarak on beş yıl boyunca burada Kur'an okumuş, ağlamış ve ibadet etmiştir.⁴⁴

2.2. Hüzün, Gözyaşı ve Havf

Basra'da Hasan-ı Basrî'nin etrafında oluşan züht mektebini “hüzün”, “havf” ve “gözyaşı” kelimeleriyle kısaca ifade etmek mümkündür.⁴⁵ Utbetü'l-Gulâm da genel olarak hüznü ve gözü yaşlı bir şekilde görülmüştür. Aktarıldığına göre Allah'ın kendisine hüznü bir ses, gözyaşı ve kolay bir rızık vermesi için dua etmiştir. Onu tanıyanlar istediklerinin kendisine verildiğini ifade etmişlerdir.⁴⁶ Yanaklarında gözyaşlarının izi eksik olmamıştır.⁴⁷ Bazen hıçkırığa hıçkırığa ağlamış ve “İlahî! hesap gününde beni utandırma.” diye niyazda bulunmuştur.⁴⁸

Hocası Abdülvâhid b. Zeyd, onun hüznünü Hasan-ı Basrî'nin hüznüne benzetmiştir.⁴⁹ İbn Zeyd, hüznü olduğu için ona bir şey söylemeye çekindiğini söylemiştir. Abdülvâhid b. Zeyd, kış günü Utbetü'l-Gulâm ile çarşıdan geçerken onun terlediğini görünce sebebini sormuştur. O, bulundukları yerde işlediği bir günahı hatırladığı için ağladığını söylemiştir.⁵⁰

Utbe'de zaman zaman “recâ” halinin etkileri görülse de kısa süre sonra “havf” halinin izleri görülmüştür. Nitekim bir keresinde “Şayet ölümü dilemek yasaklanmamış olsaydı ölümü temenni ederdim.” demiştir. Kendisine “Neden ölümü temenni ediyorsun?” diye sorulduğunda “Çünkü ölümden iki güzel haslet vardır” demiştir. Ona: “Bunlar nedir?” diye sorduğunda: “Günahkârla beraber olmaktan kurtulmak ve iyilerle beraber olmayı ummaktır” cevabını vermiştir. Daha sonra “Estağfurullah! Şeytanla beraber demirden bir zincirle bağlanıp cehennem ateşine atılmayacağıma kim garanti verebilir?” demiş ve yere düşüp bayılmıştır.⁵¹ Riyâh el-Kaysî, Utbe'nin hurma aldığı günde fırtına kopunca “Allah'ım,

⁴¹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/232; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/60.

⁴² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Ravzatü'l-ıḡalâ' ve nüzhâtü'l-fuzalâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1431), 115.

⁴³ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/236; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/70; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, 8/292; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 10/349; Şa'rânî, *eṭ-Ṭabakâtü'l-kübrâ*, 1/88.

⁴⁴ Süleyman Uludağ, “Bekkâin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/364.

⁴⁵ Mustafa Kara, “Havf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/530.

⁴⁶ İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mücâbü'd-da' ve*, thk. Şeyh Ziyâd Hamdân (Lübnan: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekafiyye, 1993), 82.

⁴⁷ İbn Ebü'd-Dünyâ, *er-Rikḡa ve'l-bükâ'*, 160.

⁴⁸ İbn Ebü'd-Dünyâ, *er-Rikḡa ve'l-bükâ'*, 206.

⁴⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/226; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/49; Şa'rânî, *eṭ-Ṭabakâtü'l-kübrâ*, 1/88.

⁵⁰ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/228; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/53.

⁵¹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/64.

bir senedir canım hurma istiyor almıyordum.” dediğini ve hurmaları tasadduk ettiğini ifade etmiştir.⁵² Bu iki hadise onun genel olarak “havf” halinde olduğunu göstermektedir.

2.3. Açlık

Utbetü'l-Gulâm, yüzünü tamamen âhiret hayatına yönelttiği için ihtiyacı kadar yemeyi alışkanlık hâline getirmiştir. Çoğu zaman ekmek ve tuz ile yetinmiş ve ahiretteki yemeklere kadar böyle devam edeceğini söylemiştir.⁵³ Bir defasında Abdülvâhid b. Zeyd, Utbe'nin içinde bulunduğu arkadaş grubunu eve yemeğe davet etmiştir. Utbe, misafirlere hizmet etmiş ancak yemekten yememiştir. Abdülvâhid b. Zeyd, bunun sebebini sorduğunda “Cennet sofraları ve sofradakilere hizmet edenler aklıma geldi.” demiştir.⁵⁴ Yine onun az yemek yediğini gören annesi, Utbe'ye nefesine yumuşak davranmasını söylemiş ancak Utbe “Anneciğim ben de onun rahatını istiyorum. Bir kaç gün bela ve çile çekecek ama ebedî olarak rahat edecek.” demiştir.⁵⁵ Bu hadiseler, yüzünün devamlı âhirete dönük olduğunu ve bundan dolayı dünyadan zaruret miktarı hariç istifade etmediğini göstermektedir. Bu nedenle çoğu zaman mezarlıkları mesken edinmiştir.⁵⁶

Utbe arkadaşlarıyla davet edildikleri bir yemekteyken dışarıdan birinin “Seni yemekler ve canının istediği lezzet oyalamakta / Oysa bunların ebedî yurtta faydası hiç olmamakta” mısralarını okuduğu duyulmuştur. Sesi duyan Utbe, bayılmıştır. Utbe'nin durumundan ve sahilden gelen sesteki etkilenen misafirler yemeği yememişlerdir.⁵⁷

Utbe, ihtiyaç halindeyken muhtaçları kendisine tercih etmiştir. Bir defasında çarşıdan et aldıktan sonra babası vefat etmiş bir çocukla karşılaşmış ve eti çocuğa vermiştir. “Benim huzurum, canımın istediğinin bu çocuğun midesinde olmasıdır.” diyerek çocuğu kendisine tercih etmiş ardından “Onlar, kendileri (yemek) istedikleri halde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler.”⁵⁸ ayetini okumuştur.⁵⁹ Bu, onun ayet ve hadisler ışığında züht hayatını yaşamaaya çalıştığını göstermektedir.

2.4. Muhabbetullah

Daha önce zikredildiği üzere Basra'daki zahitler arasında, biri hüzne diğeri ise Allah sevgisine dayanan iki farklı züht anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu şehrin zahitlerinden olan Utbetü'l-Gulâm'ın züht anlayışında hüznün gibi Allah sevgisinin yeri de bulunmaktadır. Onun marifetullah ile Allah sevgisi arasındaki ilişkiden bahsetmesi dikkat çekicidir. Utbe'ye göre kul, Allah'ı bilince O'nu sever. Sevgi de itaati beraberinde getirir ve itaat de Allah'a yakın olmayı sağlar.⁶⁰ Bundan dolayı o, Allah'ı seven kişinin kurtuluşu ereceğine ve Allah'ın ona

⁵² İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfîyâ'*, 6/229; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/54.

⁵³ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfîyâ'*, 6/229; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/59.

⁵⁴ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfîyâ'*, 6/232; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/59.

⁵⁵ Attâr, *Tezkiretül-evliyâ'*, 108.

⁵⁶ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfîyâ'*, 6/229; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/55.

⁵⁷ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfîyâ'*, 6/231; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/58.

⁵⁸ el-İnsân 76/8.

⁵⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfîyâ'*, 6/230; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/57.

⁶⁰ Ebû İshâk İbrâhîm b. Abdillâh b. el-Cüneyd el-Huttelî, *el-Maḥabbetü lillâh sübhânehû ve te'âlâ*, thk. Adil b. Abdüşşekür ez-Zürkî (Riyad: Dârü'l-Hazreti li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2003), 86; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfîyâ'*, 6/236; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/67.

azap etmeyeceğine inanmıştır. Nitekim “Mevla'm, sevgililerine azap eder misin?” demesi⁶¹ Utbe'nin bu inancının dile getirilmesidir.

Utbetü'l-Gulâm'ın cennet umudu ve cehennem korkusu olmadan Allah'ı sevdiğini belirtmesi dikkate değerdir. Nitekim geceleri namaz kıldıktan sonra başını semaya kaldırarak “Allah'ım, bana azap etsen de seni seviyorum, beni affetsen de seni seviyorum.” şeklinde dua etmiştir.⁶²

Utbetü'l-Gulâm hakkında anlatılanlar onun sık sık gaybet halinde olduğunu göstermektedir. Nitekim hocası Abdülvâhid b. Zeyd'e nefsiyle meşgul olduğu için halkla meşgul olmayan kimseyi tanıyıp tanımadığı sorulduğunda o, sadece Utbe'nin bu durumda olduğunu söylemiştir. Bu konuşmadan bir süre sonra Utbe meclise geldiğinde ona yolda kimi gördüğü sorulmuş ancak o, kimseyi görmediğini ifade etmiştir. Hâlbuki çarşının içinden geçip meclise gelmiştir.⁶³ Ayrıca İbn Zeyd, Utbe'nin Cuma günü gölgelik bulamadığı için çakıl taşlarının üstünde namaz kıldığını ancak çakıl taşlarının sıcaklığını hiç hissetmediğini belirtmiştir.⁶⁴ Bir defasında da konuştuğu akrabası aniden susunca Utbe, ona “Benimle konuşmuyor musun neden sustun?” demiştir. Akrabası, vali geçtiği için sustuğunu söyleyince Utbe, valiyi fark etmediğini söylemiştir.⁶⁵

Aktarılan bu hadiseler, onun gaybet halinde olduğunu göstermektedir. Onun Allah sevgisi vesilesiyle bu hali yaşadığı söylenebilir. Çünkü Utbe, Allah sevgisinin yerleştiği kalbin sıcak ve soğuk hissetmeyeceğini belirtmiştir.⁶⁶ Onun bu sözü “Allah sevgisi kimin kalbine yerleşirse (o sevgi onu) meşgul eder. Öyle ki artık sıcaklığı soğuktan ve tatlıyı ekşiden ayırt etmez.”⁶⁷ şeklinde yorumlanmıştır. Daha sonraki sufiler de muhabbetullah ile idrakin kaybı arasında paralellik kurarak “muhabbetullahı” kişinin bütün varlığıyla Allah'a yönelmesi, O'nun dışındaki her şeyi unutmaya ve kalbiyle O'na meyletmesi şeklinde anlamışlardır.⁶⁸

Ali Sami en-Neşşâr, Utbetü'l-Gulâm'ın hüznün halinden sonra Allah sevgisine ulaştığı belirtmiştir: “O halde Utbetü'l-Gulâm, hayatının bir bölümünü hüznün ve ağlamak ile geçirdi. Fakat ömrünü hüznün ve ağlamayla geçiren bu abid çok geçmeden ilahi sevginin ateşinde dönüştü.”⁶⁹

Râbia el-Adeviyye ile Utbe arasında geçtiği rivayet edilen hadise Utbe'nin yaşadığı dönüşümü yansıtmaktadır. Anlatıldığına göre Utbe, üzerinde yeni bir elbise olduğu halde kibirli bir şekilde yürüyerek Râbia el-Adeviyye'ye gelmiştir. Râbia, daha önce Utbe'de görmediği bu yürüyüş tarzını ayıplamış ve sebebini sormuştur. Utbe, “Buna benden çok kim daha layıktır. Benim Rabb'im oldu ve ben onun kulu oldum.” demiştir. İbnü'l-Arif (536/1141), Râbia'nın Utbe'nin kibrini elbiseden geldiğini sandığını ama gerçekte onun söz konusu gecede masivadan kurtularak özgür hale geldiği için bu şekilde davrandığını belirtmiştir.

⁶¹ İbnü'l-Cevzi, *Şifâtü's-şafve*, 2/220.

⁶² İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/235; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/65; Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalim Mahmud - Mahmud b. Şerif (Kahire: Daru's-Şa'b, 1989), 2/345.

⁶³ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*, 4/399; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ'*, 108.

⁶⁴ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/234; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/63.

⁶⁵ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/233; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/63.

⁶⁶ Huttelî, *el-Maḥabbetü lillâh sühbânehû ve te'âlâ*, 71.

⁶⁷ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/236; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' (Allah Dostlarının Dünyası)*, 5/67.

⁶⁸ Ramazan Muslu, “Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinde Muhabbetullah”, *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu*, ed. Cengiz Gündoğdu (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2012), 86.

⁶⁹ Neşşâr, *Neşetü'l-fikri'l-felsefi f'l-İslâm*, 3/183.

Allahutaala'nın onu kendisine kul olarak kabul etmesiyle Utbe'yi hüznlendiren endişeler de sona ermiştir.⁷⁰

Attâr, Utbetü'l-Gulâm ve Râbia el-Adeviyye arasında geçen bu hadiseyi anlattıktan sonra Utbe'nin vefat ettiğini belirtmiştir.⁷¹ Utbe, bir savaşta şehit olmuştur. Burada kast edilen ölüm, bütün kayıtlardan ve masivadan kurtulma anlamında olmalıdır.

Sonuç

Utbetü'l-Gulâm, tasavvuf tarihinin önemli simalarının yettiği Basra'da hicri II. asırda yaşamıştır. Utbe'nin hayatıyla ilgili elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır. Hasan-ı Basrî'nin öğrencisi olduğu söylenmiş fakat tespit edildiği kadarıyla o, daha fazla Abdülvâhid b. Zeyd'den istifade etmiştir. En önemli öğrencisi Râbia el-Adeviyye'nin dostu olan Riyâh b. Amr el-Kaysî'dir.

Etrafında bazı zahitler bulunsa da Utbe'nin züht hayatını daha çok bireysel olarak yaşadığı görülmüştür. Onun ibadet hayatı için bir evinin bulunması bu görüşü desteklemektedir. Zira söz konusu evdeki mezardan onun vefatına kadar kimsenin haberi olmamıştır. O, ibadet için bir ev ayırmasına karşılık çalışma hayatından kopmamış ve el emeğiyle geçinmiştir. Bu ilk zahitlerin kesp konusundaki görüşlerini göstermesi açısından önemlidir. Aynı şekilde onun gönüllü olarak katıldığı savaşta şehit düşmesi, günlük hayattan tamamen uzaklaşmadığını göstermektedir.

Utbe'nin züht hayatını yönelmesi tamamen Kitap ve Sünnet kaynaklıdır. Çünkü o, aç kalmaya âhiret hayatını hatırlayarak katlanmaya çalışmıştır. Arkadaşlarını kendisine tercih etmesi de Kur'an-ı Kerîm'de övülen bir durumdur. Ayrıca giyimine önem vermediği halde Cuma günleri güzel elbiselerini giymesi de Sünnet'e ittiba konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

"Hüzün" ve "muhabbetullah" Utbetü'l-Gulâm'ın züht anlayışında öne çıkan iki kavramdır. "Hüzün" onu "havfa" sevk ederken "Allah sevgisi" hakkındaki görüşlerinin onu "reca" haline sevk ettiği görülmektedir. Diğer taraftan "marifetullah" ve "muhebetullah" fikri, kendisinin cennet umudunu ve cehennem endişesini bastırmıştır. Zirâ "Allah'ım, bana azap etsen de seni seviyorum, beni affetsen de seni seviyorum." şeklindeki sözünü bu şekilde yorumlamak mümkündür.

Hakem/Peer-review: Çift Taraflı Kör/Double Blind.

Teşekkür/Acknowledgements:

-

Beyanname/Declarations:

1. Özgünlük Beyanı/Statement of Originality:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları/Author Contributions:

Makale tek yazarlıdır.

⁷⁰ Rüveyda Meral, *Tasavvuf Tarihinde Horasan Ve Endülüus Etkileşimi: Abdullah el-Ensârî el-Herevî Ve İbnü'l-Arif Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 165.

⁷¹ Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 108.

3. Etik Kurul İzni/ Ethics approval:

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

4. Finansman-Destek/Funding-Support:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması Beyanı/Competing interests:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

- Affî, Ebu'l-Alâ. *Tasavvuf İslam'da Manevî Devrim*. çev. H. İbrahim Kaçar - Murat Sülün. İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1996.
- Attâr, Ferîdüddîn. *Tezkiretü'l-evliyâ*. haz. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Birzâlî, Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım el-. *el-Muktefâ*. thk. Amr b. Abdüsselam Tedmirî. 4 Cilt. Lübnan: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006.
- Bursevî, İsmail Hakî. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikir, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *İhyâ'ü 'ulûmü'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Marifet, 1431.
- Geylânî, Abdülkâdir. *el-Gunye li-tâlibî tarîkı'l-hak*. thk. Ebû Abdurrahman es-Salâh. Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekir b. Ahmed b. Ali. *Müntehab mine'z-zühd ve'r-rekâ'ik*. thk. Âmir Hasan Sabrî. Beyrût: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2000.
- Huttelî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Abdillâh b. el-Cüneyd el-. *el-Mahabbetü li'llâh sübhânehû ve te'âlâ*. thk. Adil b. Abdüşşekür ez-Zürkî. Riyad: Dârü'l-Hazareti li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2003.
- İbn Battûta, Muhammed b. Abdillâh b. İbrahim el-Levâtî et-Tancî. *Rihletü İbn Battûta*. Beyrût: Darü's-Şarki'l-Arabi, ts.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Ebü'd-Dünyâ. *er-Rikâ ve'l-bükâ*. Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1998.
- İbn Ebü'd-Dünyâ. *Mücâbü'd-da' ve*. thk. Şeyh Ziyâd Hamdân. Lübnan: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1993.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *eş-Şikât*. thk. Muhammed Abdülmuid Han. 9 Cilt. Haydarâbâd/Dekken: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Ravzatü'l-ukalâ ve nüzhëtü'l-fuzalâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1431.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *Meşâhîru 'ulemâ'il-emşâr*. thk. Merzûk Ali İbrahim. Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1991.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Şifâtü's-şafve*. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadis, 2000.
- İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dârü'l-Marifet, 1997.
- İsfahânî, Ebû Nuaym el-. *Hilyetü'l-evliyâ (Allah Dostlarının Dünyası)*. çev. Hüseyin Yıldız vd. 11 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.
- İsfahânî, Ebû Nuaym el-. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Matba'atüs's-Sa'adet, 1974.
- Kara, Mustafa. "Havf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/528-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-taşavvuf*. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1994.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalim Mahmud - Mahmud b. Şerif. 2 Cilt. Kahire: Daru's-Şa'b, 1989.
- Küçük, Sezai - Çakar, Zahit Enes. "Zühhd Döneminde Basra ve Horasanlı Zahid/Sufilerin Kesb ve Tevekkül Anlayışı". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 4/2 (2020), 188-211.
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed el-. *Ahşenü't-tekâsîm*. Kahire: Mektebetü'l-Medbûlî, 1991.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-. *Kalplerin Azığı (Kûtu'l-Kulûb)*. çev. Yakup Çiçek - Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-. *Kûtu'l-kulûb*. thk. Âsım İbrahim el-Keyâlî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Meral, Rüveyda. *Tasavvuf Tarihinde Horasan Ve Endülü's Etkileşimi: Abdullah el-Ensârî el-Herevî Ve İbnü'l-Arîf Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Muslu, Ramazan. "Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinde Muhebbetullah". *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu*. ed. Cengiz Gündoğdu. 80-94. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf el-. *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's-şüfyye*. thk. Muhammed Edîb el-Câdir. 3 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdr, ts.
- Neşşâr, Ali Sâmî en-. *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fî'l-İslâm*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'arif, ts.
- Safedî, Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg es-. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvud - Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâs, 2000.
- Serrâc, Ebû Nasr es-. *el-Lüma'*. thk. Abdulhalim Muhmud - Taha Abdulbaki Surûr. Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Hadise, 1960.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali el-Ensârî eş-. *e't-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ahmed Abdürrahim es-Sâyih - Tevfik Ali el-Vehbe. Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye, 2005.
- Tan, M. Nedim. *Bir Dini İdealin İfade Biçimleri-Rabia el-Adeviyye'den Kalanlar*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020.
- Uludağ, Süleyman. "Bekkâîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/364. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yıldız, Muhammed Ali. "Zühhd Döneminde Teşekkül Eden Korku ve Sevgi Ekollerinin Kurucusu İki Sûfî ve Zühhd Anlayışlarının Mukayesesi". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 152-169. <https://doi.org/10.52096/usbd.7.32.11>
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmirî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1993.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf*. 4 Cilt.
Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabî, 1408.

